

KÖZLEMÉNYEK

VESZPRÉMY LÁSZLÓ

A TÁRNOKVÖLGYI CSATA ÉS HELYE A HUN–MAGYAR HAGYOMÁNYBAN

A hazai írott forrásokban a hunok kárpát-medencei harcait elsőként IV. Kun László klerikusa és udvari krónikása, Kézai Simon örökítette meg a 13. század vége felé, valamikor 1282 és 1284 között.¹

„S miközben Ditricus és Macrinus erről tárgyaltak egymással, a hunok az éj csendjében Sicambriánál tömlőkön átkeltek a Dunán, s Macrinus és Ditricus seregében, amelyet Potentia képtelen volt befogadni, ezért a mezőn, sátrakban táborozott, kegyetlen mészárlást vittek véghez. Ditricus e támadás miatt feldühödve, Tárnokvölgy mezejére vonult, és csatába bocsátkozott a hunokkal, övéinek és Macrinusnak igen nagy pusztulására és veszedelmére.

A hagyomány szerint azonban ezen a helyen kemény vereséget mért a hunokra. A hunok maradéka pedig megfutamodott, és visszatért saját sátraiba. Ebben a csatában a hunok közül százhuszonöt ezren estek el; ugyanitt megölték Keve kapitányt is. Ditricus és Macrinus seregéből pedig, nem számítva azokat, akiket az említett város előtt sátraikban gyilkoltak le, kétszázöt ezren veszték el.

Ditricus tehát látva, hogy az övéi ily nagy vérveszteséget szenvedtek, az ütközetet követő napon Macrinusszal együtt elvonult *Tulln* városa felé. Ekkor a hunok, miután tudomásukra jutott, hogy Macrinus és Ditricus elvezényelték seregüket a csata színhelyéről, visszatértek a csata színhelyére, és társaik holttesteit, már akikét föllelhatték, s Keve kapitányt is az országút mentén, ahol kőszobrot (*statua lapidea*) emeltek ünnepélyes körülmények között, a szkíta szokásoknak megfelelően elhantolták. Annak a vidéknek ezt a részét ettől kezdve Keveházának/Keveaszónak hívták.

Miután tehát a hunok megismerték nyugat népének fegyveres erejét és bátorságát, összeszedve bátorságukat, s kiegészítve hadseregüket, *Tulln* felé, Ditricus és Macrinus ellen indultak, hogy megütközzenek. Ditricus, mihielyt értesült jövetelükről, *Zeiselmauern*él szállt szembe velük, és reggeltől egészen a kilencedik óráig oly heves és ádáz ütközet dült, hogy Béla, Röv és Kadocsa, a hunok híres kapitányai negyvenezer más harcossal együtt elestek ebben a csatában. Az ő holttestüket is elszállították innen, s a többi bajtársukéval együtt az említett szobornál hantolták el. A német seregéből azon a napon elesett Macrinus is, valamint nagyon sok német fejedelem; Ditricust a homlokán egy nyíl sebezte meg halálosan, s szinte nyugat egész hadserege elpusztult vagy megfutamodott.”

¹ *Kézai* 1999a. 94–95. o. és *Kézai* 1999b. 37–39. o. Molnár Péter meggyőző érvekkel a krónika első szerkesztését a morvamezei csata évéhez, 1278-hoz kapcsolta. *Molnár* 2021. 124–139. o.

A Kézai Simon krónikájában leírtaknak a hazai olvasók a magyar középkor és újkor folyamán feltétlen hitelt adtak, melynek jele volt, hogy az abban foglaltakat szinte változtatás nélkül átvették a későbbi krónikások. Így tett a *Képes Krónika* szerkesztője is a 14. században, a híres német dalnok, Heinrich von Mügel, aki beemelte ezt a történetet német nyelvű munkájába, majd hasonlóan jártak el a Mátyás korabeli humanista történetírók is. Maga Keve is a krónikás történetéből lép be a magyar történelmi köztudatba, ahol elsőként említik az uralkodók sorában. Az 1664. évi Nádasdy Ferenc *Mausoleum* című kétnyelvű nyomtatványában vizuálisan is elének tárul (*Kewe dux / Kewe Herzog*).² Az itt olvasottaknak sokan mindmáig hitelt adnak, és egy hajdan volt szkíta–hun, hun–avar hagyomány mondai tükröződésnek tekintik.³

A 18. század folyamán a történeti kritika külföldi és hazai jelentkezésével azonban a hun–magyar azonosság vélemezésével együtt a Kézai Simon krónikájában leírtak történetisége is egyre bizonytalanabbá vált. A tudományos közéletnek szembesülnie kellett azzal a ténnyel, hogy a korabeli források a hunok és rómaiak harcát illetően semmi hasonlóról nem tudnak. Amint azt Pray György árnyaltan megfogalmazta: „Ezen pannóniai háborúnak úgymond a külföldi írók előtt éppen nincs történeti hitelessége, melynek valóságáról hazai íróink közül Bél világosan, Timon pedig homályosan kételkedik és méltán, hogy a csatát sosem vívták meg. Mert az azon korabeli görög és római írók, kik apróbb eseményeket is följegyeztek, e pannóniai hun háborúnak sem a kezdetéről, sem a végétől nem tesznek említést. Az ebben az elbeszélésben olvashatók mind a régiek tanúságával, mind saját magukkal is ellentmondásba kerülnek [...] Nekem azonban valószínűnek látszik, hogy mindaz, amit erről az ütközetről az évkönyveink feljegyeznek, nem teljesen kitalált, mivel mind a hazai, mind a külföldi szerzők szinte mindahányan említést tesznek róla”.⁴

A csatát Kézai találta ki, vagy már volt korábbi magyarországi hagyománya?

A Pray György által jelzett úton haladva azt próbáljuk bizonyítani, hogy Kézai Simon a 13. században már támaszkodhatott élő hazai hun/Attila hagyományra, amit mesteri módon vegyített az általa olvasottakkal, elsősorban a Jordanes *Getica* című króniká-

² Nádasdy 1664.

³ Magyar csaták – Tárnokvölgyi csata 375, a YouTube-on: <https://www.youtube.com/watch?v=-YufUoQAYt6o> (A letöltés időpontja: 2022. május 14.); A „Legnagyobb Magyar Győztes Csata, Tárnokvölgyi és Cesunmaur-i (Zeiselmauer) csata, 375” <http://szkitahun.blogspot.com/2013/02/scythianhungarian-glory-magyarszkita.html> (A letöltés időpontja: 2022. május 14.). 1867-ben Gyárfás István egy széles kitekintésű régészeti tanulmányban érvel a leírtak történeti magja mellett, Márki Sándor azonban a század végén ennek kapcsán „kronológiai képtelenségről” írt. *Gyárfás* 1867. 395–396. o. vö. *Márki* 1889. 9. o.

⁴ *Pray* 1761. 74. o. Idézi *Réső Ensel* 1864. 6. o. (Ezt most javított fordításban közöljük.) Ugyanott jó áttekintés olvasható arról, kik keresték Tárnok térségében a 19. században Attila sírját.

jaból származó információkkal, és persze a saját szemével látottakkal. Ezt a kérdést azért érdemes körüljárni, mert a hun–magyar hagyományt teljes mértékben elutasítók, a kizárólag olvasott információkból, antikvárius érdeklődésből magyarázók érvelése szerint Kézai volt az első, akit olvasmányai mellett a dunántúli, pannóniai római romok a hazai hun mondakör megalkotására ösztönöztek. E nézet legprofesszionálisabb kifejtése Szűcs Jenő magisztrális tanulmányában olvasható,⁵ s hatása a legutóbbi idő-kig tetten érhető.⁶

Az írott történelemben valóban nem olvashatunk a hunok helyhez köthető kárpát-medencei csatájáról. Persze az is feltehető, hogy a Kézainál leírt csatákban későbbi hadjáratok emlékezete csillan meg, s az ötvöződött a hun hódítás emlékével. Sebestény Géza és Makkay János az avar–frank háborúk (791, 795–796) emlékezetét próbálja kiolvasni e pergamen lapokból,⁷ de éppúgy lehetne a katasztrofális német vereséggel záruló 907. évi pozsonyi csatára, vagy a 11. századi német császári hadjáratokra gondolni. Vannak, akik egy, csak nyomaiban megmaradt Attila-sagát valószínűsítnek a történet mögött.⁸

Jellemző módon, az 1200 körül alkotó Anonymus a krónikájában – kevés évszám-ai egyikeként – leírja a 451-es évszámot, de fogalma sincs arról (vagy elhallgatja), hogy ez a catalaunumi csata éve. Tudjuk, Attila emlékezete Attila városának németes alakjában (*Etzelburg*) megjelenik művében, de a hunokat egy szóval sem említi. Nyilvánvalóan Óbuda Attila városaként való azonosításában a Névtelen szerző tollát az *aquincumi* és a *limes* vonalat követő Duna menti romok vezették. Valójában igen meggyőző a régészek, köztük Tóth Endre véleménye, miszerint az Attila korabeli események lokalizálásában Anonymus után Kézair is a Dunától nyugatra található, akkor még tekintélyes magasságban álló római romok gyakoroltak nagy hatást.⁹ A római kori Pannónia térképére pillantva azt látjuk, hogy a romvárosok és a *limes* erődítményeinek maradványai koncentráltan maradtak meg abban a térségben, ahová Kézai a hun–római harcok eseményeit helyezte. Aquincum–Százhalombatta–Környe–Szöny (utóbbi név szerint is említi krónikájában) térségének romjai kétségkívül hatással lehettek az itt élők generációira, nyilván ezeket próbálták magyarázni és történetekbe szöve bekapcsolni saját településük történelmébe és múltjuk elbeszélésébe.

A kulcsot maga Kézai adja meg a mai olvasónak, amikor ezt írja: „társaik holttes-
teit az országot mentén, ahol kőszobrot emeltek... a szkíta szokásoknak megfelelően

⁵ Szűcs 1973. Ezt követték a legújabb latin–angol kiadásban is. Lásd Kézai 1999b.

⁶ Kristó 2002. 73. o. („egészében koholt hun történet”); Sándor 2011. 321–344. o.

⁷ Makkay 2008. 209–240. o.; Makkay 2012. 148–149. o.; Sebestyén 2004. 107. o.: „Ditrik neve sem történelmi előzmény nélküli, Nagy Károly e hadjárat egyik vezére a Theodoricus (Ditricus) nevet viseli.”

⁸ Macartney 1999. 313., 524. o.

⁹ Tóth 2000. 265–275. o.

elhantolták.”¹⁰ Ezt 1308-ban egy francia útleírás is megerősíti,¹¹ bár szerintünk ő is Kézai, illetve a magyar krónika alapján teszi, személyesen talán nem is látta.¹² Érdekes, hogy ez utóbbi latin szöveg elsőként szól „márvány kőről”, ami aztán később Antonio Bonfini krónikájában is feltűnik „márvány oszlop” szóösszetételben.¹³ Kézai az olvasót ily módon egy konkrét helyhez kalauzolja el, amelyet ő maga jól ismert, s valószínűleg a korabeli dunántúliak körében sem lehetett ismeretlen. Ő akár személyesen is járhatott erre, mivel a szakirodalmi kutatások szerint maga is dunántúli volt, az Alcsútdoboz közelében fekvő Ginza-pusztáról származhatott, nevét is innen vette. Nem egy kitalált eseményhez keresett helyszínt, hanem egy meglévő „emlékezet-helyhez” kapcsolt történetet illesztett be a krónikájába.

Tulajdonképpen az is meglepő, hogy Kézai a hun (azaz első magyar) honfoglalás elbeszélését egy hatalmas hun/magyar vereséggel és egy komoly vérveszteséggel járó győzelemmel, valamint az ott elesett hun/magyar vezérek eltemetésével kezdi. Igen árulkodó, hogy a Kézai által jól ismert névtelen történetíró, Anonymus csak győzelmekről tud számot adni a magyarok honfoglalása kapcsán. Kézai egy olyan helyi történeti hagyományba ütközhetett, amit nem tudott elhallgatni, inkább belefoglalta az elbeszélésébe. Könnyen lehet, hogy az ekkor már meglévő Keve helynevet is magyarázni akarta az azonos nevű vezér ide történt eltemetésével. Persze, rögtön felmerül a kétely, hogy a Tárnoknak is nevet adó királynéi szolgáltató népek milyen történeti hagyományt őrizhettek meg az emlékezetükben a 13. század második felére? Azt, hogy a hagyományt helyi eredetűnek kell gondolnunk, abban nincs vita. Egyébként pedig a 13. század közepén az évtizedeken át zajló ún. tárnokvölgyi perben a helység és lakói országos ismertségre tettek szert. Nem véletlen, hogy a per irataiban a krónikával azonos módon fordul elő Tárnokvölgy neve.¹⁴

¹⁰ Kézai 1999a. 95. o.

¹¹ „Mután meggyengült a rómaiak császársága, kivonultak a magyarok Szkítia tartományból, a hatalmas országból, amely a Maeotis mocsarain túl van, és azon a nagy mezőn, amely Sicambria és Székesfehérvár között terül el, csatát vívtak a tíz említett királlyal és legyőzték őket. És a győzelem örök emlékjelül itt egy hatalmas márványkövet állítottak fel, amelyre *feljegyezték* az említett győzelmet, amely még most is megvan, fennmaradt egészen a mai napig.” Kristó – Makk 1988. 72–76. o. (Borzákné Macsa Mária fordítása.) Mivel szerinte a történet a kövön olvasható volt, biztosan nem látta személyesen. Latinul: „Deficiente autem imperio Romanorum egressi sunt Hungari de Scythia prouincia et regno magno quod est ultra Meotidas paludes et pugnaverunt in campo magnó, qui est inter Sicambriam et Albam Regalem cum X regibus dictis et optinuerunt eos et in signum victoriae perpetuum erexerunt *ibi lapidem marmoreum permaximum, ubi est scripta* prefata uictoria, qui adhuc perseueratusque in hodiernum diem [...] inter Sicambriam et Albam Regalem”. Kunčer 2013. 133–144. o. vö. Deér 1931.; Csukovits 2016. 132–137. o.; Csákó 2020. 138–139. o.

¹² Eckhardt 1930. 170. o., ő is a kövek hagyományteremtő erejét emlegeti.

¹³ Bonfini 1936–1941. I. k. 3., 32–33. o., magyar fordításban lásd Kulcsár 1995. 73. o.

¹⁴ Györffy 1998. 576–577. o. és Kubinyi 1961. 126. o. Kézai történetét a perrel szorosabb kapcsolatba hozza Györffy 1993. 176–177. o.

Azt a megfigyelésünket, hogy Kézait megelőzően is számolni lehet a hun történelem iránti tudatos érdeklődéssel, bizonyítja az ún. *Somogyvári formuláskönyv* tanúsága. Bácsatyai Dániel 2019-ben azonosította a 15. századi *Somogyvári formuláskönyv* évkönyveiben Regino világkrónikájának vélhetően a 12. századra datálható kijegyzetelését.¹⁵ Az évkönyv magyarországi kivonatolója ugyancsak Reginótól vett át egy, az avarokra vonatkozó bejegyzést, ám más forrásból is bőségesen válogatott a hun történetre vonatkozó eseményekből. Az évszámok a kéziratban a 15. századra a felismerhetetlenségig eltorzultak, de maga a szöveg meglepően jó állapotban maradt fenn. Így már a 337-hez (helyesen 376) tartozó bejegyzésben értesülünk arról, hogy a „hunok, akik magyarok” (*Huni qui et Hungari*) elűzik a gótokat. Ezt még hat évszám követi, köztük a catalaunumi csatáé, aminek pontos idejét – amint említettük – Anonymus már ismerte (az évkönyben 391-re torzult), Attila és Leó pápa találkozásán át Attila és Bleda balkáni hadjárataig. Valóban fontos információ, hogy a kivonatoló a Bleda, s nem a Buda névalakot használja, hiszen Kézai Simontól kezdve a magyar hagyományban ez a forma kanonizálódott.¹⁶ Az évkönyv aztán a magyar kalandozások vonatkozásában bőségesen kiaknázza Reginót, 12. századi magyarországi adatai pedig nem egy esetben unikálisak, és meggyőzően igazolják a szövegnek az ekkorra, azaz mindenképpen Kézai Simon és Anonymus gesztájánál korábbi datálásának lehetőségét. Eszerint az évkönyvben úgy szerepelnek a hunokra vonatkozó évszámok, hogy közben nyoma sincs annak, hogy ismerték Kézai krónikáját.¹⁷

A történet szerint erre, Tárnok felé kellett vezetnie egy nagyobb útnak. Az országút nyomvonalát illetően azonban bizonytalanságban vagyunk, noha nyilván a Savaria–Sopiane és Pécs–Gorsium felől az Aquincumba vezető út közös szakaszáról van szó, amely mellett, vagy annak közelében állhatott az a bizonyos „kőszobor”.¹⁸ Erre vonatkozóan legalább két elmélet van. A hagyományos nézet szerint ez a feliratos római kori, az ún. baracskai Jupiter-oltárkövel lehetne azonos, amint arra magunk is utaltunk a Kézai-krónika fordításának jegyzeteiben.¹⁹ A témáról író Eckhardt Sándor vélekedése szerint is döntő fontosságú lehetett e kőszobor Kézai hun történetének megírásában. Eckhardt úgy véli, hogy a helyi hiedelem a római követ egyszerűen a hun ütközet emlékének fogta fel, és Kézai az ott látható hármast római isten ábrázoláshoz kapcsolta a hun kapitányokat.²⁰

¹⁵ Bácsatyai 2019.

¹⁶ Uo. 54–55. o.

¹⁷ Uo. 23. o.

¹⁸ A római útra legutóbb lásd Szabó 2014. 87–93. o. és Varga 2016. 123–144. o.

¹⁹ Juhász 1934. 75–80. o. és Ács 2014. 36. o. Tóth Endre, noha egy baráti beszélgetésben óvatosan kétségsbe vonta a baracskai oltárkö szerepét, tanulmányában mégis ennek a képét szerepelteti. Tóth 2000. 268. o. és Kézai 1999a. 131. o. 85. jegyz.

²⁰ Németh 1940. 196. o.

A másik elméletet Kiss Péter fejtette ki, néhány éve megvédett PhD-értékezésében.²¹ Mi inkább vele egyetértve a „kőszobrot” kőoszlop jelentésben használnánk, és egy római mérföldkövel azonosítanánk, amely Kiss Péter számozásában a 68-as.²² Ezt erősítheti meg, hogy Bél Mátyás a 18. század 20-as éveinek a végén egy Tárnoktól nyugatra, Tordas határában előkerült, akkor még 5 láb magas mérföldkövet még eredeti helyén felállítva látott. Elbeszélésének lényeges eleme, hogy a kövélekedés ezzel a kövel hozta kapcsolatba Keve sírját, amit azonban Bél kételkedve hallgatott és nem osztott.²³ Kiss Péter ezt véli a Kézainál említettel azonosíthatónak. Eredményei szerint az oszlopok magassága a császárkorban 1,8 és 3 méter között változott, felállításuk során 50–80 cm-t a földbe süllyesztettek, így a látható magasságuk 1,3 és 2,2 méter közötti lehetett. Megfigyelését erősítheti, hogy Érden – egy 1244. évi határjárás szerint – szintén állt egy kőszlop (*columpna*).²⁴ Ezt Buzás Gergely egy római mérföldkövel véli azonosíthatónak, amely szerinte a római út és a székesfehérvári utak találkozásánál állhatott.²⁵

Az ilyen köemeleket már a kortársak is impozánsnak és izgalmasnak tekinthették, mivel feliratokkal voltak ellátva. Kiss szerint „a mérföldkövek feliratozása meghatározott szabályok szerint történt, a felirat elemei kötött sorrendben követték egymást. Első helyen állt annak a személynek a neve, aki a követ állította. Második helyen megnevezték az állító hivatalát, aminek jogkörében a feliratállítást végezte. Ezt követően a megépített szakasz megnevezése, majd az építés vagy javítás oka került felvételre.”²⁶ Eredményei szerint a vizsgált 293 pannóniai mérföldkövön összesen 227 esetben olvasható császárnév, s köztük a tárnokvölgyi csatában is szereplő Macrinusé.²⁷ Kiss utal arra is, hogy a mérföldkövek első nagy javítási hulláma Alsó-Pannóniában éppen Macrinus korában következett be. Neve annak ellenére olvasható maradt néhány emléken, hogy a császárt kivégzése után *damnatio memoriae*-vel sújtották, nevét a felira-

²¹ Kiss 2007. 13., 64., 274. o. A mérföldköre vonatkozó információk mind a PhD-értékezésből származnak.

²² Eckhardt Sándor későbbi nagy tanulmányában már mérföldkönek tartotta. Eckhardt 1928. 627. o.

²³ A Fejér megyére vonatkozó rész (Tárnok ide tartozott) kéziratban maradt fenn, kiadását lásd Bél 2017. 122–123. o. A vonatkozó szöveg: „Nempe credit vulgus Keve ducem Hunnorum isthic sepultum esse. Atque ostendunt omnino accolae lapidem, quem eiusdem ducis cippum seu monumentum opinantur. Est ad rotundae columnae similitudinem factus, agro declivi et arabili depositus, pedum circiter quinque altitudinem prominens. Olim multo fuit longior, quippe vertice iam, uti adparet, diminutus. Crassitudinem bracchiorum amplexu facile comprehendas Cirum Romano caractere inscriptus est, sed ita oblitterato vetuistate, ut legendo adsequi possis alud nihil, quam haec pauca [...] At vero nihil hic, quod pro Keve sepulchro faciat, reperias, quando tota, quae superat, inscriptio Romanum esse monumentum loquatur.” Magyarul már korábban is hozzáférhető volt Szabó Béla pontos fordításában. Lásd Bél 1977. 162. o.

²⁴ Györffy 1998. 570. o.

²⁵ Buzás 2013.

²⁶ Kiss 2007. 278. o.

²⁷ Marcus Opellius Macrinus Augustus Caracalla 217 és 218 között volt egy rövid ideig császár.

tokból kivakarták.²⁸ A felirat a történet alakításában komoly szerepet játszhatott. Ezek jelentőségét Kézai krónikájának lehetséges forrásai között korábban B. Szabó János is kiemelte. Szerinte a frank hagyományból származó Sicambria település Óbudán való lokalizálásában szerepe volt egy itt talált feliratos emléknek, amelyen a *Francus* felirat olvasható.²⁹ Kiss Péter eredményei szerint Alsó-Pannónia tartományban összesen 15 Macrinus-kori mérföldkő ismert, amelyek persze nem feltétlenül álltak még Kézai korában. Éppen ellenkezőleg, a Tárnok közelében magasodó oszlop talán már ekkor magányos emléknek számíthatott.

Kérdés marad persze, hogy egy mérföldkő megléte elég magyarázatként szolgál-e arra, hogy azon a helyen nagy számban temettek el hunokat? Könnyen lehet, hogy a környéken még további római kori temetők, sírok voltak, amelyek ösztönzőleg hathattak az itt eltemetettek számának növelésére. Ilyenek lehettek az ún. kunhalmok, amelyeket Kézai krónikája nyomán Érdy János feltárt.³⁰ A szakirodalom mindenesetre tud egy tárnoki, késő római temetőből előkerült veterán katona sírkövééről is (RIU Nr. 1344), de ennek mérete elmaradhatott a mérföldkőétől. A régióban egyébként egyetlen kivételes méretű sírkő maradt fenn, mégpedig a szlovéniai Ptujban (Poetovio, Pettau). A maga 5 méteres magasságával messze földön híres Orpheus-sírkő a középkorban is folyamatosan másodlagos használatban maradt, s máig turistalátványosság. Ugyanakkor érdekes, hogy a mai burgendlandi Lajtaszentgyörgyben (Sankt Georgen am Leithagebirge) található egy ún. Attila-oltár (Attila-Stein), ami eredetileg egy bizonyos Attilius nevet megőrző sírkő, s csak 1800 körül keltette fel először a nagyközönség érdeklődését. A korabeli nyomtatott szakirodalom hatására azonosíthatták ezt Attila házasságkötésének, esetleg megkeresztelkedésének, vagy éppen sírjának a helyszínével.³¹

A zeiselmaueri ütközet és utazó német írástudók magyar földön a 11. században

Ezen a ponton utalnánk a Kézai által említett másik, a magyarok szempontjából immár sikeres ütközetre, amelyet a krónikás a mai ausztriai Zeiselmauernél lokalizál. A hely nemcsak arról neveztes, hogy szerepel az 1200 körüli *Nibelung-énekek*ben, hanem arról is, hogy a térség egyik legnagyobb kiterjedésű római katonai táborának a mai napig megtekinthető maradványait őrizte meg. A táborban közel ötszázan állomásozhattak, a környező településen talán további ezren lakhattak. A közeli Nitzingben, egy vélhetően eredeti helyén megmaradt mérföldkövet találunk, amely a tárnoki kőoszlop értelmezéséhez is segítséget nyújt. Bizony, a Zeiselmauernél lezajlott ütközet is csak

²⁸ *Kuzsinszky* 1900. 8. o. és *Kiss* 2007. 18. o.

²⁹ *Spekner – B. Szabó – Kanyó* 2015. 189–202. o. (hivatkozott töredékraktári száma: MNMRD 175; *Lapidarium* Nr. 193).

³⁰ *Vékony* 2003. 17. o.

³¹ *Dehio-Handbuch*, 270. o.

Kézainál olvasható, s valószínűleg a tárnokvölgyihez hasonló logika szerint született meg. Funkciója a hitelesítés lehetett: a *Nibelung-ének*ben szereplő, római romokkal rendelkező helynév bevonása már pusztá feltűnésével is igazolhatta a Tárnokvölgynél leírtakat.³²

Annál érdekesebb, hogy a 10. században, a 991-ben elhunyt, szentéletűként tisztelt passzai püspök, Pilgrim (971–991) oklevélhamisítványai között 823-ra datálva olvashatunk arról, hogy itt egy *castellum* (vár) állt, mégpedig a „hunok földjén” („*in terra Hunorum*”) Zeizzinmurumban.³³ Ez az oklevél rendelkezésére állhatott a *Nibelung-ének* 1200 körüli megalkotójának is, hiszen az ezen a vidéken keletkezett, de meglehet, hogy e helyszínhez már jóval korábban is virágzó szóbeli hagyomány kapcsolódott. Az még érdekesebb, hogy 1091-ben az itteni, minden bizonnyal római kövekből épített püspöki palotában (*Passauer hof*) halt meg egy további szentéletű passzai püspök, Altmann (1065–1091), akinek így tudomása lehetett a helyi hun hagyományról. Márpedig Altmann az 1064–1065-ös nagy szentföldi zarándoklat során járt Magyarországon, a híres bambergi püspök, Günther (Gunther) társaságában. Altmann a zarándoklatot – Güntherrel ellentétben – túlélte, s arról visszatért Passaubá.³⁴

Amint ezekből látható, Attila és a magyarok közti kapcsolat már Anonymus 1200 körüli működése előtt is dokumentálható. Ennek leghíresebb írott forrása az egyébként Bambergben iskolázott Hersfeldi Lampert, a híres történetíró krónikájában olvasható az 1071-es évnél, de ez egy 1063-ra vonatkozó jól ismert és sokszor idézett tudósítás. Eszerint Salamon, magyar király anyja elajándékozta Attila kardját a bajor hercegnek, Northeimi Ottónak.³⁵ A krónikás 1071-ben abban az összefüggésben említi meg, hogy a kard mindenkire szerencsétlenséget hozott, aki csak birtokolta. Günther, bambergi püspök (1057–1065) szintén jó okkal hozható kapcsolatba a magyarországi Attila-hagyomány alakulásával. Feljegyezték róla, hogy Szent Ágoston és Szent Gergely műveinek tanulmányozása helyett Attila és Veronai Dietrich, azaz a *Kézai-krónika* és a későbbi magyar források Detréjének alakja foglalkoztatta.³⁶ Hersfeldi Lampert hunokra vonatkozó információjának az 1058–1059-re datált jeruzsálemi zarándokútja is ösztönzője lehetett, amelynek során ő maga is keresztülutazott Ma-

³² A német Attila- és hun hagyomány összefoglalására lásd *Lökös* 2017. 11–32. o.

³³ *Bumke* 1996. 570–571. o.

³⁴ *Veszprémy* 2013. 25–44. o.; *Veszprémy* 2017.; *Jacoby* 2005. 267–285. o.

³⁵ A kardra legutóbb lásd *Zajac* 2019. 33–58. o.; *Tóth* 2018. 271–277. o.; *Bagi* 2018. 33. o.; *B. Szabó* 2021. 104–110. o. Kritikusan: *Sándor* 2011. 357. o. Forrása *Thoroczkay* 2018. 105–107. o. A kard, pontosabban a szablya sorsa igen ellentmondásosan alakult, mígnem Nagy Károly kardjává változott át. Érdekes, hogy a Jordanesnél leírt Attila-kardra több németföldi forrásunk is reflektál, mégis Lampert szövegén kívül egyik sem hozza azt kapcsolatba a magyar eredetű karddal. Vö. *Veszprémy* 2013. 29. o.

³⁶ Amint írták róla: „Numquam ille Augustinum, numquam ille Gregorium recolit, semper ille Attalam, semper Amalungum et cetera id genus portare [javítva: poetare – V. L.] tractat. Versat ille non libros, sed lanceas, miratur ille non litterarum apices, ser mucronum aries.” *Erdmann* – *Fickermann*. 1950. 120–121. o. és *Veszprémy* 2013. 29. o.

gyarországon. Művét ezt követően írta, s csak 1077 és 1079 között fejezte be.³⁷ Megállapíthatjuk, hogy a német hadjáratokban, majd zarándokutakon az „Attila-kérdés” legjobb „szakértői” vettek részt, s első kézből tájékozódhattak a pannóniai helyszínek felől. Nyilván meg is találták, amit kerestek: a római romok meggyőzhatték őket arról, hogy valóban Attila földjén járnak, mert a látottak az ő hajdani birodalmának a maradványai.

A magyarok és hunok közötti kapcsolat 12. századi meglétét igazolja egy magában álló forrás: Zsófia, magyar királylány levele apjához, II. Géza magyar királyhoz 1146-ból. Zsófiát 1139-ben jegyezték el Henrikkel, a későbbi VI. Henrik német királlyal.³⁸ A házasság nem jött létre, mivel Zsófia a regensburgi tartózkodása után az admonti bencés kolostorba vonult, ahonnan nem is tért vissza, mert saját akaratából az apáca életet választotta. Az innen származó levélgyűjteményben 11 levél maradt fenn, amelyből ötöt Zsófia írt. A levelek egy 12. század végi kódexben maradtak ránk.³⁹ Zsófia, az apjához írott levélben őt a hunok királyaként nevezi meg: „Dicsőséges úrnak és testvérének, a hunok győzedelmes királyának és testvérének egykor testvérhúga, most Krisztus és az ő szolgálóleánya”.⁴⁰ A szóhasználatot a német környezet éppúgy magyarázhatja, mint annak valószínűsítése, hogy ebben az akkori magyar királyi udvarban már elterjedt felfogás tükröződik. Ez a címzés egyetlen más magyar királyi levélben sem fordul elő. Itteni meglétét talán indokolhatja, hogy egy magánlevélről van szó, már ha nem a 12. századi másoló tévesztett, amennyiben az *Ungarorum* szót egy félreérthető rövidítéssel másolta le.

Időben már közelebb kerülünk Kézai korához egy bécsi krónikás 1276-ra beírt híradásával, miszerint Anna, macsói hercegnő a királyi kincstárból olyan értékes kincseket (*clenodia*) vitt el, amelyeket Magyarország királyáénak gondolt, s Attila ideje óta ott őriztek.⁴¹ Igazolja, hogy a század végére – még Kézai krónikájának megszületése előtt – a magyar királyok hun hagyománya megszilárdulhatott. Igaz, most egy külhoni, s nem hazai krónikás szövegét olvassuk, amelyről nem lehet tudni, hogy magyarországi forrásra vezethető-e vissza.

A hagyományos, korábban általunk is képviselt felfogás szerint a 13. századi krónikások – azaz Anonymus és a század 80-as éveiben Kézai Simon – a saját invenciójuk szerint alkották meg az ős- és a korai magyar történetet, és ebben a hun történetet is. Az utóbbi években egyre inkább arra hajlok, hogy a szóbeli hagyományoknak, elmesélt történeteknek helyet találjak a krónikák forrásai között. Ezeknek a történeteknek

³⁷ Lampert 1894. 130. o.

³⁸ Jaksch 1888. 372. o. (idézi a levelet); Roitner 2004. 183–197. o.; Lyon 2012. 51–68. o.

³⁹ Klagenfurt, Universitätsbibliothek, Perg. Hs. 7.

⁴⁰ Makkai – Mezey 1960. 113. o. Az angol fordításban a „Hunorum” magyarként szerepel. A latinban: „Gloriosissimo domino et fratri suo N. regi Hunorum victoriosissimo, N. quondam germana nunc Christi et ipsius ancilla.”

⁴¹ „a tempore regis Ungarie Attile” B. Szabó 2021. 104. o.; forrása: Continuatio Vindobonensis. In: MGH SS IX. 708. Korábban lásd Deér 2005. 206., 234. o. (Első kiadása: Wien, 1966.)

szerves részét alkothatták az Attilára és a hunokra vonatkozók, amelyeket egészen biztosan nem 1189-ben, a III. kereszties hadjárat alkalmából átvonuló németek ismer-tettek meg a magyarokkal.⁴²

Az Attila-hagyomány tudós ismeretének és gazdagodásának lehetőségét nem zárhatjuk ki, sőt annak feléledésével (újraélesztésével?) számolhatunk a 10. száza-di első nyugati kapcsolatfelvételt követően.⁴³ Még inkább a 11. század közepétől, akár már a Gizella királyné környezetében megtelepedő német előkelők, írástudók bizonyított magyarországi jelenlétéhez kapcsolódóan, ami III. és IV. Henrik német uralkodóknak a magyar trónviszályokba való beavatkozásával csak még hangsúlyo-sabbá válhatott. Ebben egy elhúzódo folyamatot látunk, aminek keretében sajátos kölcsönhatásban állhatott a német és a magyar hagyomány, gazdagítva egyik a má-sikat. Nem utolsó sorban azoknak a kutatóknak lehet igaza, akik a Nibelung-hagyomá-ny formálódásában is a magyar történeti hagyomány töredékes nyomait vélik felfedezni.⁴⁴

FORRÁSOK

- Bácsatyai* 2019. *Bácsatyai Dániel*: A Somogyvári formuláskönyv évkönyvei. Székesfehérvár, 2019.
- Bagi* 2018. *Bagi Dániel*: Szeniorátusi trónöröklés vagy harc a gyámi pozícióért? Adalékok Béla herceg és I. András vitájához. In: Hadi és más nevezetes történetek. Tanulmányok Veszprémy László tiszteletére. Szerk. *Kincses Katalin Mária*. Budapest, 2018. 24–36. o.
- Bél* 1977. *Bél Mátyás* Pest megyéről. Ford. *Szabó Béla*. Szentendre, 1977.
- Bél* 2017. *Bel, Matthias* (Bél Mátyás): Notitia Hungariae novae histo-rico geographica... Comitatuum ineditorum tomus quartus, in quo continentur... Comitatus Alba Regalis, Tolnensis, Simigiensis et Baranyiensis. Ed. *Gregorius Tóth – Bernadett Benei – Zoltanus Gózszy – Rudolphus Jarmalov – Gregorius Tóth*. Budapest, 2017.

⁴² Összefoglalóan lásd *Veszprémy* 2018.

⁴³ Újabbán *Sudár Balázs* vizsgálta meg a hun hagyomány lehetséges keleti és nyugati forrásait, a hazai Attila-hagyománynak egy, a történeti 5. századi Attilától elkülönülő értelmezési lehetőséget vázolva fel. *Sudár* 2021.

⁴⁴ *Kunstmann* 2007. 18–40. o. vö. *Veszprémy* 2018. 325–332. o.

- Bonfini* 1936–1941. *Bonfinis, Antonius de: Rerum Ungaricarum decades.* 4 k. Ed. József Főgel, Béla Iványi, László Juhász. Leipzig–Budapest, 1936–1941.
- Bonfini* 1995. *Bonfini, Antonio: A magyar történelem tizedei.* Ford. Kulcsár Péter. Budapest, 1995. (2. kiad. 2019.)
- Bumke* 1996. *Bumke, Joachim: Die vier Fassungen der Nibelungenklage.* (Quellen und Forschungen zur Literatur- und Kulturgeschichte. 8.) Berlin–New York, 1996.
- Ekkehard* 2012. *Ekkehard barát: Vita Waltharii manu fortis.* Erős kezű Valter története. Ford. Tulok Magdolna, Makkay János. A kísérő tanulmányt Makkay János írta. Budapest, 2012. (3. kiad.)
- Erdmann – Fickermann.* 1950. Briefsammlungen der Zeit Heinrichs IV. In: Monumenta Germaniae Historica. Die Briefe der deutschen Kaiserzeit. Vol. V. Hgs. Carl Erdmann, Norbert Fickermann. Weimar, 1950.
- Jaksch* 1888. *Jaksch, August von: Zur Lebensgeschichte Sophias, der Tochter König Bela's II. von Ungarn.* *Mitteilungen des Instituts für österreichische Geschichtsforschung*, Ergänzungsband 2. (1888) 361–379. o.
- Kunčer* 2013. Anonymi Descriptio Europae Orientalis. Ed. Dragana Kunčer. Belgrade, 2013.
- Kézai* 1999a. *Kézai Simon: Magyarok cselekedetei.* In: *Anonymus: Magyarok cselekedetei.* Ford. Bollók János. Jegyz. Veszprémy László. Budapest, 1999. 125–173. o.
- Kézai* 1999b. *Kéza, Simonis de: Gesta Hungarorum.* Ed. László Veszprémy. Budapest–New York, 1999.
- Kristó – Makk* 1988. Magyarország 1308-ban. In: Károly Róbert emlékezete. Kiad. Kristó Gyula, Makk Ferenc. Ford. Borzákné Macsa Mária. Budapest, 1988. 72–76. o.
- Lampert* 1894. *Lamperti monachi Hersfeldensis opera.* Hg. Oswald Holder-Egger. In: Monumenta Germaniae Historica. Scriptorum rerum Germanicarum. Vol. 38. 1894. 3–304. o.
- Lyon* 2012. *Lyon, Jonathan R.: The Letters of Princess Sophia of Hungary, a Nun at Admont.* In: *Writing Medieval Women's Lives.* Eds. Ch. N Goldy, A. Livingstone. New York, 2012. 51–68. o. <https://epistolae.ctl.columbia.edu/woman/26041.html> (A letöltés időpontja: 2021. november 8.)
- Thoroczkay* 2018. Írott források az 1116–1205 közötti magyar történelemről. Szerk. Thoroczkay Gábor. Szeged, 2018.

BIBLIOGRÁFIA

- Ács* 2014. *Ács Pál*: „Isten haragja – magyarnak példája”. A hun történet két értelmezése. In: *Clio inter Arma. Tanulmányok a 16–18. századi magyarországi történetírásról*. Szerk. *Tóth Gergely*. Budapest, 2014. 13–37. o.
- B. Szabó* 2021. *B. Szabó János*: Egy csésze, egy kard. Gondolatok az Árpádok Attila hagyományának „tárgyi bizonyítékairól”. In: *Az Árpád-ház nyomában*. Szerk. *B. Szabó János – Sudár Balázs*. Budapest, 2021. 103–110. o.
- Buzás* 2013. *Buzás Gergely*: Sárkány Ambrus érdi udvarháza. *Archaeologia – Altum Castrum Online. A Magyar Nemzeti Múzeum visegrádi Mátyás Király Múzeumának középkori régészeti online magazinja*, 2013. <https://archeologia.hu/content/archeologia/153/buzas-gergely-erdi-kastely.pdf> (A letöltés időpontja: 2020. október 14.).
- Csáki* 2020. *Csáki Judit*: A rómaiak pannóniai lelejtője. Megjegyzések egy hagyomány keletkezéséhez. II. rész. *Fons*, 27. (2020) 2. sz. 119–156. o.
- Csukovits* 2016. *Csukovits Enikő*: Magyarországról és a magyarokról. Budapest, 2016.
- Deér* 1931. *Deér, József*: Ungarn in der Descriptio Europe Orientalis. *Mitteilungen des Instituts für Österreichische Geschichtsforschung*, 45. (1931) 1–22. o.
- Dehio-Handbuch* 1980. *Dehio-Handbuch. Die Kunstdenkmäler Österreichs. Burgenland*. Wien, 1980.
- Eckhardt* 1928. *Eckhardt Sándor*: A pannóniai hun történet keletkezése. *Századok*, 62. (1928) 1–3. sz. 465–491., 4. sz. 605–632. o.
- Eckhardt* 1930. *Eckhardt Sándor*: *Micolt. Magyar Nyelv*, 26. (1930) 5–6. sz. 167–170. o.
- Gyárfás* 1867. *Gyárfás István*: A tárnokvölgyi ütközet és a hún–scythák temetkezési módja. *Századok*, 1. (1867) 4. sz. 353–377. o.
- Györffy* 1993. *Györffy György*: Krónikáink és a magyar őstörténet – Régi kérdések – új válaszok. Budapest, 1993 (első kiad. 1948).
- Györffy* 1998. *Györffy György*: Az Árpád-kori Magyarország történeti földrajza. IV. k. (L–P) Liptó, Máramaros, Moson, Nagysziget, Nógrád, Nyitra, Pest és Pilis megye. Budapest, 1998.

- Jacoby* 2005. *Jacoby, David*: Bishop Gunther of Bamberg, Byzantium and Christian Pilgrimage to the Holy Land in the Eleventh Century. In: *Zwischen Polis, Provinz und Peripherie. Beiträge zur byzantinischen Geschichte und Kultur*. Hg. *Lars Hoffmann*. Wiesbaden, 2005. 267–285. o.
- Juhász* 1934. *Juhász József*: A baracscai Jupiter oltárkö és Köveaszó (Kevház). *Székesfehérvári Szemle*, 4. (1934) 3–4. sz. 75–80. o.
- Kiss* 2007. *Kiss Péter*: A pannóniai mérföldkövek állításának történeti és topográfiai kérdései. Doktori (PhD) értekezés. Kézirat. Budapest, 2007. <http://doktori.btk.elte.hu/hist/kisspeter/dissn.pdf> (A letöltés időpontja: 2020. október 14.).
- Kristó* 2002. *Kristó Gyula*: Magyar historiográfia. I. k. Történetírás a középkori Magyarországon. (A történettudomány kézikönyve.) Budapest, 2002.
- Kubinyi* 1961. *Kubinyi András*: Buda város pecséthasználatának kialakulása. (Tanulmányok Budapest Múltjából. XIV. k.) Budapest, 1961. 109–142. o.
- Kunstmann* 2007. *Kunstmann, Heinrich*: Baiern, Ungarn und die Nibelungen. *Zeitschrift für Balkanologie*, 43. (2007) 1. sz. 18–40. o.
- Kuzsinszky* 1900. *Kuzsinszky Bálint*: Újabb köemlékek az Aquincumi Múzeumban. *Budapest Régiségei*, 7. (1900) 3–66. o.
- Lőkös* 2017. *Lőkös Péter*: A hunokról és Attiláról alkotott kép német nyelvterületen a középkorban. In: *Dentumoger*. I. k. Szerk. *Sudár Balázs*. Budapest, 2017. 11–32. o.
- Macartney* 1940. *Macartney, Carlile Aylmer*: Studies on Early Hungarian and Pontic History. Aldershot, 1999. (első megjelenés 1940: The Attila Saga, The Hun Chronicle, and T. In: *Études sur l’Europa Centre–Orientale, Ostmitteleuropäische Bibliothek* 21.).
- Makkai – Mezey* 1960. Árpád-kori és Anjou-kori levelek, XI–XIV. század. Szerk. *Makkai László – Mezey László*. Budapest, 1960.
- Makkay* 2008. *Makkay János*: Siculica Hungarica Nagy Gézától László Gyuláig. *Acta Siculica*, 2008. 209–240. o.
- Márki* 1889. *Márki Sándor*: A longobárdok hazánkban. Kolozsvár, 1889.
- Molnár* 2021. *Molnár Péter*: Kézai Simon „hun–magyar alkotmánytana”, avagy a skolasztikus politikai gondolkodás lehetőségei a 13. századi Magyarországon. Habilitációs dolgozat. Kézirat. Budapest, ELTE, 2021.

- Nádasdy* 1664. *Nádasdy Ferenc*: Mausoleum potentissimorum ac gloriosissimorum Regni Apostolici regum et primorum militantis Ungariae ducum cum versione operis Germanica. Nürnberg, 1664.
- Németh* 1940. Attila és hunjai. Szerk. *Németh Gyula*. Budapest, 1940. (Reprint 1996.)
- Pray* 1761. *Pray, Georgius*: Annales veteres Hunnorum, Avarum et Hungarorum. Vindobonae, 1761.
- Réső Ensel* 1864. *Réső Ensel Sándor*: Attila sírja. Pest, 1864. (Új kiad. Nemzeti Örökség Kiadó, 2019.)
- RIU. *Barkóczy László – Mócsy András*: Die römischen Inschriften Ungarns. Budapest, 1972.
- Roitner* 2004. *Roitner, Ingrid*: Die ungarische Königstochter Sophia in Admont. *Zeitschrift des Historischen Vereines für Steiermark*, 95. (2004) 183–197. o.
- Sándor* 2011. *Sándor Klára*: Nyelvrokonság és hunhagyomány. Rénszarvas vagy csodaszarvas? Nyelvtörténet és művelődéstörténet. Budapest, 2011.
- Sebestyén* 2004. *Sebestyén Géza*: Kézai Simon védelmében. Budapest, 2004.
- Spekner – B. Szabó – Kanyó* 2015. *Spekner Enikő – B. Szabó János – Kanyó Ferenc*: Hogyan kerülhetett Sicambria Óbudára? Egy hagyomány genezise. *Budapest régiségei*, 48. (2015) 189–202. o.
- Sudár* 2021. *Sudár Balázs*: Az Árpádok és Attila. In: Az Árpád-ház nyomában. Szerk. *B. Szabó János – Sudár Balázs*. Budapest, 2021. 83–102. o.
- Szabó* 2014. *Szabó Máté*: Római út Érd határában. In: Múltunk a föld alatt. Újabb régészeti kutatások Pest megyében. Szerk. *Rajna András*. Szentendre, 2014. 87–93. o.
- Szűcs* 1973. *Szűcs Jenő*: Társadalomelmélet, politikai teória és történelemszemlélet Kézai Simon Gesta Hungarorumában. *Századok*, 107. (1973) 3. sz. 569–641., 4. sz. 823–873. o.
- Tóth* 2000. *Tóth Endre*: A továbbélő ókor. In: Történelem-kép. Személyek múlt és művészet kapcsolatáról Magyarországon. Szerk. *Mikó Árpád – Sinkó Katalin*. Budapest, 2000. 265–275. o.
- Tóth* 2018. *Tóth Endre*: A magyar Szent Korona és a koronázási jelvények. Budapest, 2018. 271–277. o.
- Varga* 2016. *Varga Gábor*: Római út Érd határában. *Archaeologiai Értesítő*, 141. (2016) 1. sz. 123–144. o.

- Vékony* 2003. *Vékony Gábor*: A régészeti terepkutatás története Magyarországon. In: Magyar régészet az ezredfordulón. Budapest, 2003. 15–21. o.
- Veszprémy* 2013. *Veszprémy László*: A magyarországi hun hagyomány legkorábbi írott forrásai és európai kapcsolatok. *Acta Historica (Szeged)*, 135. k. (2013) 25–44. o.
- Veszprémy* 2017. *Veszprémy László*: Zarándokok és zarándoklatok a 11. századi Magyarországon. In: Európa és Magyarország Szent László korában. Szerk. *Bárány Attila – Pószán László*. Debrecen, 2017. 57–70. o.
- Veszprémy* 2018. *Veszprémy László*: Hunok és magyarok „Csupán Hunniának ne volnának meg a maga költeményei és legendái Attiláról?” In: URBS, CIVITAS, UNIVERSITAS. Ünnepi tanulmányok Petrovics István 65. születésnapja tiszteletére. Főszerk. *Papp Sándor*. Szerk. *Kordé Zoltán – Tóth Sándor László*. Szeged, 2018. 325–332. o.
- Zajac* 2019. *Zajac, Talia*: Remembrance and Erasure of Objects Belonging to Rus’ Princesses in Medieval Western Sources: the Cases of Anastasia Iaroslavna’s ‘Saber of Charlemagne’ and Anna Iaroslavna’s Red Gem. In: *Moving Women, Moving Objects, 500–1500*. Eds. *Tracy Hamilton – Maria Proctor-Tiffany*. Leiden, 2019. 33–58. o.

László Veszprémy

THE BATTLE OF THE TÁRNOK VALLEY AND ITS PLACE
IN THE HUN-HUNGARIAN TRADITION

(Summary)

In written sources of Hungary, Simon of Kéza, the court chronicler of Ladislaus IV (the “Cuman”), was the first to record the battles of the Huns in the Carpathian Basin at the end of the 13th century. Although the Battle of the Tárnok Valley is undoubtedly fictitious, some researchers still argue for its occurrence in reality. The chronicler mingled elements from the Hungarian and German Attila traditions in his description of the battles (first in the Tárnok Valley, second at Zeiselmauer). He based his localization of the battlefield on some Roman ruins of Pannonia and Noricum, especially a Roman landmark that still stood in his time near the present-day settlement of Tárnok. Probably he took the name of the Huns’ opponent, Macrinus, from such a landmark most likely inscribed with the name of its elevator, emperor Macrinus (r. 217–218 AD). Based on the story, it can be said with certainty that the chronicler may have used earlier local oral traditions in his work in connection with the battle. At the same time, knowledge of the German and Hungarian written Attila traditions can also be proven. The wake (revival?) of the Attila tradition in Hungary may be dated to the 10th century, following the first contact with the West.

It is even more probable that it started in the mid-11th century with the proven presence of German scribes in the service of Queen Gisela settling in Hungary. With the attempted interventions of the German rulers Henry III and Henry IV in the Hungarian throne feuds, their presence could only become more pronounced. It seems to have been a prolonged process in which a notable interaction of the German and Hungarian traditions mutually enriched one another. Last but not least, researchers who detect some fragmentary traces of the Hungarian tradition even in the text of *The Song of the Nibelungs* might be right.

László Veszprémy

DIE SCHLACHT VON TÁRNOKVÖLGY UND IHR PLATZ
IN DER HUNNISCH-UNGARISCHEN TRADITION

(Résumé)

In den ungarischen schriftlichen Quellen wurden die Kämpfe der Hunnen im Karpatenbecken erstmals vom Hofchronisten des ungarischen Königs Ladislaus IV. des Kumanen, Simon Kézai, am Ende des 13. Jahrhunderts verewigt. Die Schlacht von Tárnokvölgy (im Tarnok-Tal) ist zweifelsohne fiktiv, aber bis heute existieren Argumente für das Stattfinden. Der Chronist vermischte in seinen Beschreibungen der Schlachten (die erste bei Tárnokvölgy, die zweite bei Zeiselmauer) Elemente der ungarischen und deutschen Attila-Tradition. Bei der Lokalisierung ließ er sich von den römischen Ruinen von Pannonia und Noricum leiten, insbesondere von einem römischen Meilenstein, der damals noch in der Nähe der heutigen Siedlung Tárnok stand. Auch der Name von Macrinus, dem Gegner der Hunnen, findet sich auf einem Meilenstein, der den Namen des gleichnamigen römischen Kaisers trägt, der ihn hatte errichten lassen (reg. 217–218 n. Chr.). Die Geschichte deutet darauf hin, dass der Chronist in seinem Werk auch auf frühere lokale mündliche Überlieferungen über die Schlacht zurückgegriffen haben könnte. Es gibt jedoch auch Belege für die Kenntnis der schriftlichen Überlieferung über Attila in deutscher und ungarischer Sprache. Das Aufleben (die Wiederbelebung?) der Attila-Tradition in Ungarn lässt sich ab dem ersten Kontakt mit dem Westen im 10. Jahrhundert nachweisen. Erst recht ab der Mitte des 11. Jahrhunderts, sogar im Zusammenhang mit der bereits zur Zeit der Königsgemahlin Gisela nachgewiesenen Präsenz deutscher Schriftgelehrter in Ungarn, was sich mit dem Eingreifen der deutschen Herrscher Heinrich III. und Heinrich IV. in die ungarischen Thronstreitigkeiten noch verstärkt haben dürfte. Wir sehen darin einen langwierigen Prozess, in dem deutsche und ungarische Traditionen in besonderer Weise aufeinander eingewirkt und sich gegenseitig bereichert haben könnten. Nicht zuletzt mögen jene Forscher Recht haben, die glauben, dass die Entstehung des Textes des Nibelungenliedes auch fragmentarische Spuren der ungarischen historischen Tradition trägt.

László Veszprémy

LA BATAILLE DE TÁRNOKVÖLGY ET SA PLACE DANS
LA TRADITION HUNNICO-HONGROISE

(Résumé)

Dans les sources écrites de Hongrie, les batailles des Huns dans le bassin des Carpates ont été rapportées pour la première fois par Simon Kézai, chroniqueur de la cour de Ladislas IV le Couman, roi de Hongrie, à la fin du 13e siècle. La bataille de Tárnokvölgy est sans aucun

doute fictive, mais sa réalité est toujours défendue. Le chroniqueur mélange des éléments de la tradition hongroise et germanique d'Attila dans ses descriptions des batailles (la première à Tárnokvölgy, la seconde à Zeiselmauer). Pour la localisation, il fut guidé par les vestiges romains de Pannonia et de Noricum, en particulier une borne romaine encore debout près de la commune actuelle de Tárnok. Il a dû lire le nom de Macrinus, l'adversaire des Huns, sur une borne portant le nom de l'empereur romain du même nom qui l'a érigée (r. 217–218 apr. J.-C.). La chronique permet d'affirmer que concernant la bataille, l'auteur a pu utiliser dans son ouvrage une tradition orale locale antérieure. Néanmoins, nous savons qu'il connaissait également la tradition écrite germanique et hongroise d'Attila. Le renouveau (la résurrection ?) de la tradition d'Attila en Hongrie est lié au premier contact avec l'Occident au 10e siècle et, à partir du milieu du 11e siècle, à la présence avérée de lettrés germaniques en Hongrie dans l'entourage de la reine Gizella qui ne pouvait que se renforcer avec l'intervention des souverains germaniques Henri III et Henri IV dans les conflits de succession au trône de Hongrie. Durant ce long processus, les traditions germaniques et hongroises ont pu interagir de manière particulière, chacune enrichissant l'autre. Enfin, les chercheurs qui pensent que le texte de la chanson des Nibelungen porte également des traces fragmentaires de la tradition historique hongroise doivent avoir raison.

Ласло Веспреми

БИТВА ПРИ ТАРНОКВЁЛДЬЕ И ЕЕ МЕСТО В ГУННО-ВЕНГЕРСКОЙ
ТРАДИЦИИА

(Резюме)

В венгерских письменных источниках сражения гуннов в Прикарпатье впервые упоминаются Симоном Кезаем в конце 13-ого века, они были увековечены придворным летописцем венгерского короля Ласло Кун IV. Битва при Тарноквёлдье, несомненно фиктивная, но несмотря на это до сих пор утверждается, что она произошла на самом деле. В описании сражений (первое при Тарноквёлдье, второе при Цайзельмауэре) летописец смешивал элементы венгерской и немецкой традиции Аттилы. Римские руины в Паннонии и Норикуме, особенно одна римская всё ещё стоящая достопримечательность, тогда недалеко от современного поселения Тарнок, определяли локализацию. Он также мог прочесть имя противника гуннов, Макрина, на верстовом камне столбе, на котором могло быть написано имя одноименного римского императора (годы правления 217–218 гг. в н.э.), воздвигшего памятник. На основе этой истории можно определенно утверждать, что летописец мог уже использовать более ранний местный устный обычай в своем произведении о битве. В то же время может быть доказано и знание немецкой и венгерской письменной традиции Аттилы. Возрождение (восстановление, оживление?) традиции Аттилы в Венгрии, можно считать начиная с 10-ого века в связи с установлением первого контакта с Западом. Тем более в связи с доказанным присутствием в Венгрии немецких летописцев, поселившихся уже в окружении королевы Гизеллы с середины 11-ого века, которое могло бы ещё стать более заметным только благодаря вмешательству немецких правителей Генриха III. и IV. в споры о венгерском престоле. В этом мы видим затяжной длительный процесс, в рамках которого в своеобразном взаимодействии находились немецкая и венгерская традиции, взаимно обогащая друг друга. Не в последнюю очередь, правы могут быть те исследователи, которые полагают, что могут обнаружить фрагментарные следы венгерской исторической традиции в формировании текста песни о Нибелунгах.

19. SZÁZADI ERŐDÖK MÚLTJA *és* JELENE KÖZÉP-EURÓPÁBAN

HADTÖRTÉNETI
INTÉZET ÉS
MÚZEUM